

# ՄԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՍԿԻԶԲՆ ՈՒ ՎԱԽՃԱՆԸ

Не все то золото, что блеститъ.

Ռուսական առած:

Նա որ երկուս ու կէս տարի առաջ ինձ մօտեցաւ իբրեւ բարեկամ—  
աչժմ փողոցում և լրագրութեան մէջ միակ մի բանի վրայ է մտածում,  
թէ ինչպէս ինձ վնասի:

1891 թ. չուլիսին էր, իմ դրամական մեծ տագնապի ժամանակը.  
«Մուրճ»-ի հրատարակութիւնը առաջին երեք տարիներում ինձ պարտ-  
քերի տակ էր գցել, որոնց դիմաց ես կուպէկ չունէի: Պէտք էր դիմել  
փոխառութեան— ուրիշ եւք չկար: Գիմեցի երկու դրամատէրերի— և չա-  
ջողութիւն չունեցայ:

Չգիտեմ որտեղից որտեղ, ամենևին չսպասւած տեղից, ստանում եմ  
մի նամակ. նամակը ստորագրողին ես ճանաչում էի իբր դրամատէր, որի  
հետ գրեթէ միաջն բարեի ծանօթութիւն ունէի մինչ աչք ժամանակ: Նա ինձ  
առաջարկում էր, որ «Մուրճ»-ը իրան չանձնեմ, նա լինի խմբագիր և  
հրատարակիչ, իսկ ես դառնամ նրա «գլխաւոր աշխատակից և խորհրդա-  
տուն», ապահով ռոճկով, անմաս վնասի մէջ, և մասնակցող օգուտին:

Ստորագրողը երևի գիտէր, որ «Մուրճ»-ը նիւթական նեղութիւնների  
մէջ էր, թերեւ նրանց որ վեց ամիս առաջ ես մի դէպքով խօսել էի հետը  
իմ մտադրութեան մասին կազմել «Մուրճ»-ի ապահովացման մի ֆոնդ:

Նամակը ստանալու օրը դնացի ինձ առաջարկութիւն անողի մօտ,  
չալտնեցի որ «Մուրճ»-ը ես չեմ ծախիլ և թէ իզուր տեղը մեր մէջ խօ-  
սակցութիւն չլինի խմբագրի կոչումի և թէ իրաւունքներ չմասն. բաց  
որ եթէ նա «Մուրճ»-ին համակրող մէկն է՝ ես պատրաստ եմ համաձայ-  
նութիւն կապացնել ամսագրի ելմտական կողմի համար, իրան տալով հրա-  
տարակիչի անունը, և երկրորդ աչն պաշմանով որ նա ինձ փոխարինաբար  
տալ իմ պարտքերս վճարելու գումարը: Ինձ ստիպողը ընկեր ընդունել—  
գլխաւորապէս պարտքերս էին, բարդւած «Մուրճ»-ի նախկին տարիների  
լաններից:

Առանց այլ և այլի մեր կապացնելիք համաձայնութեան աչդ հիմքը սկզբունքով ընդունեց, և ահա սկսեց որոշումը համաձայնութեան կէտերի, Նախ պէտք էր ծանօթանալ զըրութեան հետ:

Որքան բաժանորդ ունի «Մուրճ»-ը և ինչ է նստում տարեկան— զորքա առաջին հարցերն էին: Բաժանորդների թւի մասին ճշտագոյն տեղեկութիւն տալ կարող էր միայն բաժանորդագրական մատեանը. հրաւիրեցի ուրեմն, որ գնանք խմբագրատուն և իմանանք ճիշդ թիւը:

— Իսկ մօտաւորապէս:

Եւ ես ահա չիշողութեամբ չալտնում եմ և մատիտով մի թղթի կտուրի վրայ գրում մի թիւ— եթէ չեմ սխալւում 287: Եթէ ուրեմն ապառիկներ չլինեն— «Մուրճ»-ը կ'ունենայ աչ 1891 թւականին 280 վճարող բաժանորդ: (Այստեղ և եթ շտապում եմ ասել որ տուն վերադառնալիս՝ հաշւեցի որ «Մուրճ»-ը ուղարկւում էր 307 հոգու, որոնցից 22 հոգու անվճար, իսկ մնացած 285 հոգու վճարով— կանխիկ և ապառիկ միասին: Մատեանը մինչ ալժամ էլ մօտս է):

— Իսկ որքան է տարեկան ծախքը ?

— Ծախքը հաշւել հեշտ է, որովհետեւ ամեն բան իւր գինն ունի՝ թուղթը, տպարանը, պոստը: Եւ ես հաղորդում եմ թէ ինչ է թղթի, տպարանի, պոստի գները և այլ ծախսերը: Եւ ահա, հիմք ընդունելով ամսագրի մի որոշ մեծութիւն, սկսում ենք հաշւել, աւելացնելով չիշածներիս վրայ աշխատակիցների վարձատրութիւնը նախկին երկու տարիների փորձով, և մի քանի այլ ծախքեր, հաշւելով խմբագրական սենեակի վարձը և սրբագրութեան ծախքերը:

Եւ զուրս եկաւ ինչ որ 3000 ռուբլի:

— Իսկ ձեր վարձատրութիւնը:

— Նս ինձ համար բաւական եմ համարում 2500 ռուբլի, ինձ վրայ վերցնելով նաև խմբագրութեան սենեակի և սրբագրութեան ծախքը. եթէ միջոցս չենք՝ սրբագրութիւնը ինքս կը կատարեմ, օգնականութեամբ իմ կնոջ, ինչպէս եղել է աչս վերջին տարին, սկսած 1890 թւականի ապրիլից:

— Ուրեմն հրատարակութեան ծախք «Մուրճ»-ը կ'ունենայ 5500 ռ.:

— Ինչպէս տեսնում էք — պատասխանում եմ ես:

— Իսկ որքան կարող է «Մուրճ»-ը բաժանորդ ունենալ 1892 թւականին:

— Իմ կարծիքով՝ չպէտք է չուսալ 300 վճարող բաժանորդից աւելի, և առհասարակ ամեն տարի խելացի է չուսալ միայն 50 աւելի բաժանորդ և ոչ առաւել:

— Այսպիսով ուրեմն «Մուրճ»-ը հաւանականօրէն կ'ունենայ 2500 ռ. զեփրցիտ 1892 թւականին, եթէ ամսագիրը հրատարակւի 160 երես

ամիսը, 2000 ռուբլի՝ 1893-ին, 1500 ռուբլի՝ 1894-ին և այլն:

—Այդ, իմ չուսերը աւելի հեռուն չեն գնում, և, իբրև մէկին, որը ուզում է «Մուրճ»-ի հետ կապւել և իմ ապագայ ընկերը դառնալ՝ խորհուրդ եմ տալիս որ այդ հանգամանքը լաւ կշռէք:

Խօսակիրը հաշւեց որ դեֆիցիտը հաւասար է 250 բաժանորդագնի, և դարմացաւ որ «Մուրճ»-ը առնւաղն 800 բաժանորդ չունի, ինչպէս այդ շատերը կարծում են հղել, ինքն էլ հետը՝ Եւ, ըստ երևութին, ուրախ էր ինձնից իմանալով որ «Մուրճ»-ը այդքան քիչ բաժանորդ ունէր, քանի որ դեֆիցիտը կախած էր դորանից, և որովհետև «Մուրճ»-ը «պէտք է» 800 բաժանորդ ունենալ, հետևապէս իմ հաղորդած թւերը լաւատեսի աշքում ժամանակաւորապէս գին կարող էին ունենալ և ոչ մշտական: Իսկ խօսակիրը ներկալի մասին չէր մտածում, այլ ապագայի, այն ապագայի, որի համար ես իրան ներկայացրել էի թւեր, հիմնւած իմ փորձի և մեր հասարակութեան մասին ունեցածս կարծիքի վրայ:

Ես տւի իմ հրաժեշտը, հրաւիրելով խօսակցիս, որ լաւ կշռի հաղորդածս հանգամանքները և, ըստ հարկին՝ խորհրդակցի իւր մտերիմ բարեկամների հետ:

Յաջորդ օրը ես ստանում եմ մի նամակ Նորանից, թւագրած 14 չուլիսի 1891 թ.: Այդ նամակով նա հաստատում է ինձնից լսածը, այն է թէ իմ կարծիքով՝ որքան կարող է դեֆիցիտ լինել 1892-ին, 93-ին և այլն, մինչ վեց տարի, երբ, իմ կարծիքով, այլ ևս դեֆիցիտ չպէտք է լինի:

Միջանկեալ ես ուզում եմ նկատել թէ որքան և որքան կարևոր է, անգամ անհրաժեշտ է անձնական պատւի տեսակէտից, որ այս ձևի բանակցութիւնները զբաւոր հետքեր թողնեն, և ամեն ինչ միայն բերանացի չկատարւեն, որ փտոյ վէճեր չծագեն նախնական խօսակցութիւնների մասին: Այդ կողմից, գոնէ ներկալ դէպքի համար, ես անչափ բաղդաւոր եմ, որ ասածներս կարող եմ հաստատել նամակներով և այլ զբաւոր դոկումէնտներով:

Եւ այսպէս նամակով նա հաստատում է իմ ասածը, թէ այն ծախքով և եկամտով որ ես նրան ներկայացրել էի, «Մուրճ»-ը հաւանականօրէն պէտք է ունենար դեֆիցիտ այսպէս՝

1892 ին 2500 ռ., 93-ին 2000, 94-ին 1500, 95-ին 1000, 96-ին 500, 97-ին ոչինչ դեֆիցիտ:

Գտնելով այդ ծախքը ծանր, մանաւանդ որ ծախքի մէջ «ոչինչ չէ չատկացրած «Մուրճ»-ը ընդարձակելու, ճոխացնելու համար և այլն», իմ ապագայ ընկերը իւր կողմից ինձ անում է հետևեալ առաջարկութիւնը.

1) Ես կը վճարեմ Զեղ միանւագ 2000 ռ.,

2) Դուք կըստանաք ամենայն տարի վարձատրութիւն խմբագրութեան և սրբագրութեան (ծախքի) համար 1500 ռ.

3) Հրատարակութեան փնտրից մաս չպիտի ունենաք,

4) Օգուտից (կըստանաք) 50% (ալսինքն կէսը), Փակագծերում դրած խօսքերը իմա են:

Ստորագրողը վերջացնում է նամակը ալսպէս. «Սակարգութիւն սիրել չհամարէք իմ ալս պատասխանը, հաւատացէք որ ես առաջարկում եմ ալս ինչ հարկաւոր եմ գտնում և կարողանում»:

Վերջին խօսքը ստորագծել է ինքը ստորագրողը:

Իսկ ստորագրել է և գրել նամակը Փիլիպպոս Վարդապետանց, նա ինքը որ անսպասած տեղից ինձ առաջին անգամ առաջարկութիւն էր արել և դրդել ինձ իրա հետ բանակցութիւններ անել, նա ինքը, որ ալսօր ալդ նոյն պալմանակէտերը, հրատարակելով «Մշակ» լրագրում (№ 18), ուղում է աշխարհք զարմացնել:

Ստանալով ալս նամակը, դրդած տեսալ ինձ տեսակցութիւն ունենալ հետը: Նախ, ալդ ինչ 2000 ռուբլի է որ նա ուղում էր ինձ «միանալ» տալ: Բանից դուրս եկաւ, որ «հրատարակիչ» տիտղոս կրելու փառքի հատուցումն է ալդ: Նս նրան չալտնեցի որ տիտղոս զիջանելու համար ես գին չեմ պահանջում, հետևապէս ես չեմ ընդունում ալդ գումարը, բայց որ ես պարտքեր ունեմ 4500 ռուբլու, և եթէ ձեր մտադրութիւնը ինձ օգնելն է, ալդ օգնութիւնը թող լինի ալդ գումարի ինձ պարտք տալը՝ որոշ եղանակով ձեզ կրկին վերադարձնելու պալմանով:

Նա համաձայնեց, բայց ոչ 4500 ռուբլի ալ 3500 ռուբլի պարտք տալ: Մնացեալ կէտերը ես ընդունեցի:

Նս ուրախ էի որ կարող էի ալդպիտով գէթ անցետաձգելի պարտքերս վճարել: Պարտք ստանալը 3500 ռուբլու ինձ համար աւելի թանգ արժէր, քան 2000 ռուբլու նէրը կամ ինչպէս կամենաք անւանեցէք տիտղոսի կամ «Մուրճ»-ի անունի հետ կապելու գինը:

Անցաւ ալդ բոպէից ութ օր մինչև որ մեր կապցրած համաձայնութիւնը նոտարական պալմանի փոխարկեց: Բաւականի օրեր—լաւ կշռելու և խորհրդակցելու համար: Ինչ վերաբերում է ինձ՝ ես մի ամբողջ շաբաթ իմ մտածութեան առարկալ շինեցի պալմանագրի նախագիծը, թէև նա ինքն ըստ ինքեան պարզ էր և ըստ երևութին չէր պարունակում մութ կէտեր. բայց և ալնպէս հարկ զգացի որ և է մէկի հետ խորհրդակցելու ալդ մասին, նախքան պալմանը կըստորագրէինք: Նս ալդ մտքով դիմեցի մէկին:

Ալդպիտով պալմանը կապելուց մի օր առաջ մի հատ աշխատակցի խորհրդի հրաւիրեցի, մի գուցէ պալմանագրի մէջ պակաս լինին ալնպիսի կէտեր, որոնց պատճառով «Մուրճ» ը վտանգի ենթարկւի ապագալում, քանի որ նորա հետ կապում է մի ալ անձ, որը սակալն «հրատարակիչ», անունն է կրելու, իսկ «հրատարակիչ», կառավարութեան աչքում

լիակատար սեպականատէր է թերթի: Առանց նոտարական պալմանի, եթէ մէկը մի թերթի հրատարակիչ է կոչուում, թէկուզ միայն կոչվի նա ալիպէս, առանց իսկական հրատարակիչ լինելու, նա կարող է հրատարակութիւնը դադարեցնել երբ կամենայ, խմբագիր առաջարկել՝ ում կամենայ, մի խօսքով լինել կատարեալ տէր: Իմ գլխաւոր հոգսը այն էր որ 1) «Մուրճ»-ը առհասարակ վտանգի չենթարկուի իմ դաշնակցի որ և է քմահաճութեան պատճառով, որի մասին ներելի էր մտածել, անգամ ան- ներելի կը լինէր չմտածել, չնայած որ, բացի լաւութիւն անելու դիտա-ւորութիւնից, ուրիշ բան չէի նկատում դաշնակցիս մէջ. և 2) որ «Մուրճ»-ի խմբագրական մասը լիապէս իմ ձեռքում լինելով, այնպէս չպատահի որ դաշնակցիս օգտուելով հրատարակիչ տիտղոսից, կարողանայ լնւել որ և է օրէնքի վրայ և միջամտել իմ խմբագրական գործերի մէջ, չնայած որ պալմանը կապելուց առաջ ես պարտք էի համարել շատ որոշ կերպով խօսել այդ մասին, ապագայում որ և է թիւրիմացութեան տեղիք չտա-լու համար:

— Պալմանագրի նախագծում ոչինչ չէ ասւած թէ ով է վարձատրու-թիւն նշանակում աշխատակիցներին, ասաց խորհրդակիցս, որ ինքն էլ մի աշխատակից էր:

— Ի հարկէ ես, որպէս խմբագիր, ասացի ես:

— Այո, բաց պէտք է պալմանում լինել, թէ չէ լնտոյ կարող է վէճ ծագել:

Եւ ես ահա շտապում եմ իմ ապագայ դաշնակցիս մօտ չափանելու մոռացած կէտի մասին: Եւ այդ կէտն ևս մոցնում ենք, իբր պալմանի մոռացւած կէտ:

Մեր համաձայնութիւնը կատարեալ էր: Եւ ես մտածում էի.— ինչն է դրդում այս պարոնին ինձ հետ ալիպիսի պալման կապել: Մէկ մտա-ծում էի որ դորա շարժառիթը կարող էր լինել՝ ջերմ համակրութիւնը «Մուրճ»-ին և ցանկութիւնը ինձ նիւթականապէս պաշտպանել: Մեր ունե-ցած խօսակցութիւնները ուրիշ բան չէին ենթադրել տալիս: Դորա հետ միասին, մտածում էի ես, թերևս դեր է կատարում մի ալի հաշիւ, այն է որ նա հաստատ հաւատում է, հակառակ իմ ցոյց տւած թւերին, որ «Մուր-ճը» դեֆիցիտներ չի ունենալու կամ կունենայ ոչ այնքան մեծ դեֆիցիտ, որքան ես էի ցոյց տւել, և որ ուրեմն նա համոզւած է թէ շուտով նա կի-սով չափ սեփականատէր կը դառնայ մի հակական օրդանի, առանց զգա-լի վնաս կրելու, իսկ շարունակ օգուտներ ստանալու հեռանկարով:

Իմ այս վերջին ենթադրութիւնը ինձ անհանգստացրեց. եթէ, մտա-ծում էի ես, ինձ հետ դաշնակցել ցանկացողը ալիպիսի չուեր է տածում, նա ապագայում կարող է հիասթափւել և, եթէ պալմանը առ միշտ կապ-վի, դորանով նորա ձեռքերը առ միշտ կապւած կը լինեն և վերջը կը ծա-ռեն մեծ դժգոհութիւններ:

Եւ ահա ես նորից գնում եմ մօտը և չափում եմ մտատանջութիւնս, որին վերջ եմ տալիս առաջարկելով նրան չկապել ինձ հետ առ միշտ պարտաւորեցուցիչ կերպով: Թող, ասացի ես, պալմանը պարտադիր լինի միայն երեք տարի և ոչ աւելի: Ես չեմ ուզիլ ունենալ մի դժգոհ ընկեր, ունի իսկ ոչ չանուն «Մուրճ»-ի և իմ սեպական ապահովութեան: Երեք տարուց չետոյ կապւած մնալը թող կախւած լինի միմիայն ձեզնից, որ, եթէ ինքնեք կը կամենաք՝ շարունակէք, իսկ եթէ չկամենաք—գոնէ կարողանաք հեռանալ առանց ապագայի փաստների համար պատասխանատու լինելու:

Այս իմ առաջարկութիւնը նա չէր կարող չընդունել, քանի որ նա դորանով երեք տարուց չետոյ ազատում էր կապանքից կորուստների դէպքում, իսկ օգտի դէպքում՝ նա առմիշտ մնում էր նորա վալելողը — ինձ հետ հաւասար:

Որ ես ինքս եմ աչդ առաջարկութիւնը արել դաշնակցիս և չատկապէս աչդ մտքով, աչդ ես բերանացի պատմել եմ եօթը անձերի. ներկայութեամբ, և իմ նախկին նոտարական ընկերս խոստովանւել է ասածիս ճշդութիւնը. ունի աչդ պարոնների մօտ և ունի բոլորին, քանի որ երկուքս էլ ներկայ էինք:

Եւ ահա մեր բանակցութիւնները վերջացած էին. պէտք էր նոտարի մօտ գնալ և ստորագրել: Տարաւ ինձ իւր ծանօթ նոտար Պոլտարացիու մօտ, դաշնը գրեց գործավար պ. Ա. Կարոնեանց, ունիպէս նրա ծանօթը, և որի հետ ես առաջին անգամն էի ծանօթանում:

Ստորագրեցինք չուլիսի 24-ին 1891 թ.:

Աչդ պալմանով ես պարտաւորում էի պ. Վարդազարեանցին ինձ ընկեր ընդունել և պարտաւորում էի ինդիրք տալ կառավարութեան պ. Փ. Վարդազարեանցին «հրատարակիչ» հաստատելու համար: Բայց կոչէր նա հրատարակիչ թէ ոչ—պալմանը մնում էր ունի, իսկ աչդ պալմանով, ամսագրի դրամական մասը ես զիջանում էի նրան, աչխնքն պ. Վարդազարեանցը պէտք է ստանար «Մուրճ»-ի անունով ստացւած բոլոր դրամական ծրարները, բաժանորդագները և աչն: Դորա համապատասխան նա պէտք է մաքրէր «Մուրճ»-ի բոլոր հաշիւները, բացառութեամբ խմբագրական սենեակի ու սրբագրութեան ծախսերի: Վնասի դէպքում չանձն էր առնում ծածկել դեֆիցիտը իւր սեփական միջոցներից, իսկ օգուտից վերցնել կէսը: Ծախքի մէջն էր ինձ հասնելի տարեկան 1500 ռուբլու գումարը:

Ի բաց առած «Մուրճ»-ի հաշիւներ պահելը, գանձապահութիւնը և էքսպիդիցիան, մնացած բոլոր գործերը ես վերապահում էի ինձ—համաձայն պալմանի: Եւ, ուր վերջինս պակասաւոր էր կամ բաւականաչափ ճիշդ չէր թարգմանած մեր միտքը՝ համաձայն մեր բերանացի նախնական համաձայնութեան: Արդ (և աչդ մասին երբէք և ոչ մի անգամ կասկած չի

եղեւ մեր մէջ և ոչ մի հակաճառութիւն) ինձ էր վերաբերում «Մուրճ»-ի թէ արտաքինը և թէ ներքինը Արտաքինը ասելով՝ ես հասկանում եմ զուտ հրատարակութիւնը, որ ինչ վերաբերում է թղթի ընտրութեան, տպարանի հետ չարաբերութեան, տառերի ընտրութեան, չղաժճների դասաւորութեան, համարի մեծութեան և այլն: Ես հրատարակում էի ինչպէս ես էի կամենում—հաշիւներ մաքրելը պատկանում էր նոտարական ընկերոջ:

Խմբագրական գործը իւր բոլոր ճիւղաւորութիւններով մնում էր ինձ-ինչպէս առաջ, առանց որ և է իրաւունքի «հրատարակչի» կողմից որ և է կերպ միջամտելու իմ գործի մէջ, եթէ չհաշենք աչն, որ նրան իրաւունք էր տրւում «Մուրճ»-ի բովանդակութեան հետ ծանօթանալ համարը լոյս տեսնելուց առաջ. և չատկապէս չիշւած էր որ տպարանի ղեկները նորա համար բաց պիտի լինին—լոկ հետաքրքրութեան բաւականութիւն:

Թերևս ինձ հարցնեն, թէ այդ ինչպիսի «ընկերութիւն» էր որ բոլոր էական իրաւունքները միայն մէկին էին վերապահւած: Պատասխանս այս է՝ ես չէի կարող իմ սիրելի «Մուրճ»-ը մի անձանթ մարդու իրաւունքի ներքոյ դնել, թէկուզ միայն արտաքինի կողմից. իսկ երկրորդ՝ իրաւունք-ների անհաւասարութիւնը բնականապէս բղխում էր երկու դաշնակցող-ների անհաւասարութիւնից. մէկը՝ ես, մէջտեղ էի դնում ոչ միայն մի թերթի եկամուտը, այլ և մի գաղափարական գործ, որի հետ անբաժան կապ-ւած է իմ և գործակիցներիս անունը, մինչդեռ դաշնակիցս չալիս էր միայն ամենամիտ ոգեպոստ՝ երեք տարի փողով ինձ օգնելու, իսկ չաջող ոգե-բոստ՝ ոչինչ չցանաձ՝ ինձ հետ նոյն իսկ արգիւնք բաժանելու առ միշտ...

Պայմանը պարտաւորիչ էր միայն երեք տարի, աչն է մինչ 1894-ի վերջը, իսկ աչնուհետև նոյն պայմանով ընկերութիւն շարունակելը կախ-ւած էր միայն նրանից և ոչ ինձնից:

Որոշւած էր տուգանք: Խնչու համար էր այդ. նրա համար որ երկու կողմերն էլ տուպւած լինեն չարգել պայմանը: Առանց այդ տուգանքի—որ և է թշնամանքի պատճառով «հրատարակիչը» առանց վնասի կարող էր նոյն իսկ դադարեցնել հրատարակութիւնը կամ ընդհատել—ինչ-պէս քէֆը կը տար: Տուգանքը շիտակ մարդու համար միայն միջոց է պայմանագիրը չարգել տալու: Իսկ մի հալկական մեծ օրգանի վտանգելու փորձի համար որ և է անձի կապիղի պատճառով—ոչ թէ 20 հազար, այլ տասնապատիկ աւելի մեծ տուգանքը բաւականաչափ միտթարութիւն չի կարող լինել:

Մի փոքր կանգ եմ առնում մեր պայմանի իսկական բնաւորութեան վրայ:

Ինչ էր ներկայացնում պ. Փ. Վարդազարեանց, համաձայն մեր աչն

պալմանի, որ ոչ ալ ինչ էր եթէ ոչ մեր նախօրօք կապարած բերանացի համաձայնութեան արձանագրութիւնը:

Նա «կոչում էր» հրատարակիչ, բայց չէր միակ հրատարակիչ թերթի, ալ միայն իմ ընկերը, կոմպանիոնը: Նա չէր կարող ծախել թերթը ուրիշին, նա իրաւունք չունէր իր կամքով խմբագրի առաջարկել: Լաւ նկատեցէք որ նոյն իսկ իմ մահանից փող, եթէ պ. Վարդապարեանցը շարունակէր «հրատարակիչ» մնալ, նա պարտաւոր էր կառավարութեանը խմբագրի առաջարկել միայն նոցա, ում ես կտակով իմ բաշտողը կը նշանակէի:

Ես չեմ հիմնել «Մուրճ»-ը նրա համար, որ նա ընկնի միայն փողի ապահովութիւն ունեցող մարդկանց ձեռքը: Այդպէս էլ մտածում պալման գրելիս, և պալմանում ես աչն կէտը մտցնել տւի:

Բայց ոչ միայն սեփականութեան տեսակէտից էր նա իմ ընկեր, ալ և հրատարակութեան ծախքերի տեսակէտից: «Մշակի» № 18-ում նա իշուր ամենքին լաւանեց է թէ նա էր միակ լանձն առել հոգալ թղթի, տպարանի, բռնիկների և ալ ծախքերի մասին: Բայց դա ոչ ալ ինչ է եթէ ոչ աչքակապութիւն: Նա իրան չգիտեմալ է ձևացնում որ ես «Մուրճի»-ի ամբողջ եկամուտը փոխադրել եմ ալդ նոյն ծախքերին, աչն «Մուրճ»-ի, որը առանց Վարդապարեանցի էլ ունէր մի լաւտնի եկամուտ բաժանորդավճարներից գոյացնող և որը կարող էր աճել և բոլոր ծախքերը ծածկել: Եւ ինչ կ'ունենար հոգալու նա, եթէ «Մուրճ»-ը ինքն իրա ծախքը ծածկէր? Ես մէջտեղ եմ դրել «իմ «Մուրճ»-ի» եկամուտը, իսկ նա լանձն էր առնում պակասորդը լրացնել. հետեապէս եթէ դեֆիցիտ լինէր՝ ալդ չէր նշանակիլ թէ նա «բոլոր ծախքը» ինքն էր հոգում:

Պարզ է որ «հրատարակիչ» կոչելը չլացրել էր իմ նախկին նոտարական ընկերով: Որ ես գիշանել էի նրան իմ իրաւունքը խմբագրութեան փողերը ստանալ և մտնել «Մուրճ»-ի վրայ, նա կարծել էր թէ ալդ փողերը իւր վաստակն են, իւր սեփականութիւնը, թերեւ հօրից մնացած ժառանգութիւն:.. Ահա ինչ է նշանակում անընդունակ լինել մի խնդրի էութիւնն ըմբռնելու, եթէ միայն չուզենանք դիտաւորեալ խարդախութեան վերագրել:

Ձոյ բան է, երբ մէկը միւսից գնում է հրատարակութեան իրաւունքը, ինչպէս օր. իշխ. Թումանովները գնեցին պ. Նիկողաձէից «Նովոս Օրոգրներն» թերթը ոչ թէ ֆիկտիւ կերպով, ալ իրապէս: Բայց ես, փառք Աստուծոյ, մինչ օրս ոչ ոքին չեմ ծախել «Մուրճ»-ը և, օգնութեամբ Ամենակարողին, կը ցանկալի երբէք չընկնել աչն վիճակի մէջ, որ ձեռքիցս նրան բաց թողնեմ. իսկ զժբաղդ դէպքում— ես կիմանամ ընտրութիւն անել անձնական շահիս և հանրական շահի մէջ, և ես գիտեմ որ հասարակութիւնը իմ զգացմունքին և ձգտումին կանխաւ կը հաւատայ:

Եւ այսպէս՝ ինձ ընկերանալու առաջարկութիւն անողը եղել է պ. Վարդապարեանցը, նորան զգուշացնողը՝ եղել եմ ես. նոյն իսկ փող է առաջարկել 2000 ռուբլի—և չեմ ընդունել. դորա փոխարէն տեւ է 3500 ռ. փոխարինաբար, որոշ եղանակով լետ վճարելու պայմանով: Լաւ բաժանորդագրութեան դէպքում—նա, գրեթէ առանց զոհաբերութիւն արած լինելու—օգտուում էր զուտ եկամտի կէսից: Ես ասում եմ «գրեթէ», որովհետեւ, չաջող բաժանորդագրութեան դէպքում, նորա միակ զոհաբերութիւնը աչն կը լինէր, որ կը կորցնէր 3500 ռուբլու տոկոսները մինչև բաժանման տարին. այսպէս էր մեր պայմանը. անաջող դէպքում՝ նա լրացնում էր պակասողը: Պարտաւորիչ էր պայմանը միայն երեք տարի, որից լետուց, եթէ հանգամանքը նպաստաւոր լինէր—առ միշտ կօգտէր զուտ արդիւնքներից, աննպաստ դէպքում՝ միշտ ազատ էր լետ կանգնելու:

Ես ծանրանում եմ աչն հապաւանքի վրայ, որ պայմանի երեք տարի և ոչ առ միշտ պարտաւորիչ դարձնելը եղած է իմ խորհրդով, իմ առաջարկութեամբ, իմ չորհուրդներով—և որ ալլ բանը ես արել եմ անկասկած ի վնաս ինձ և չօգուտ իմ ապագայ կոմպանիոնիս, մինչդեռ նորա դիտաւորութիւնն էր նոյն պայմանագրով ինձ հետ առ միշտ կապելը:

Ասեմ նաեւ, որ թէ բերանացի խօսակցութիւններս և թէ դոցա համեմատ կապած պայմանս ինձ ենթադրել էին տալիս որ գործ ունիմ ինձ լոկ նիւթականապէս օգնողի հետ, բայց որը գուցէ վստահ է թէ իւր ընկերութեան շնորհիւ՝ «Մուրճ»-ը չուտով գեֆիցիտներից կազատուի:

Այսպիսով կապեց պայմանը, 1892-ից սկսեց նոտարական ընկերս կրել «Մուրճ» ի հրատարակիչ տիտղոսը:

Բայց պայմանը կապելուց լետուց և մանաւանդ «հրատարակիչ» կոչւելու օրից միաչն ես սկսեցի մօտիկուց ծանօթանալ իմ նոտարական ընկերոջ հետ: Բանից դուրս եկաւ որ իմ ընկերս գրող է եղել և աւելի՛ նա գրելացաւ է ունեցել վերին աստիճանի: Երևաց նաեւ, որ նոտարական ընկերս ինձ համար նաեւ խմբագրական «օգնական» է ուզում լինել, իմ խորհրդատուն, օգնականս. բանից դուրս եկաւ որ նա մի անհրաժեշտ մարդ է կարծում իրան խմբագրատան մէջ: Բանից դուրս եկաւ, որ նա նոյն իսկ իմ գրասենեակում ինձնից չի ուզում «պով գալ», անպատճառ ուզում է ինձ հետ ընկերութիւն անել նաեւ պայմանից դուրս բաներում: Եւ միշտ արդարանալով ինձ մօտ թէ իբր «Մուրճ»-ի օգտին է ծառայում: Խանդարել ինձ, անհանգստութիւններ պատճառել ինձ և արդարանալ թէ «գործին» եմ ծառայում? Լաւ ծառայութիւն էր, երբ ոչ ք խնդրող չկար ալղպիսի ծառայութիւններ անելու, մանաւանդ որ ես կարօտ չէի ալղպիսի «ծառայութիւնների»...

Գաղափար տալու համար թէ որքան ի չար գործ դնել գիտէր ընկերս իմ համբերութիւնը, բաւական է ասել, որ, չնայած իմ քանի-քանի անգամ կրկնած զգուշացումներին, նա ամենաչնչ չամառութեամբ և «տոկու-նութեամբ» ուզում էր սովորութիւնն դարձնել ամեն օր առաւօտեան ժամ 10-ից մօտս գալ և մնալ իմ կշտին մինչ ժամ 2-ը կամ 3-ը, ուրեմն ամեն օր խլեւ ինձնից 4—5 թանկագին ժամեր:

Նա երեակալիւ էր որ, եթէ որ և է կերպ կապած է ինձ հետ, ուրեմն իրաւունք ունէր անել ինչ քէֆն է. նա երեակալիւ էր որ դեֆիցիտ ծածկելու պարտաւորութիւնը իրաւունք է տալիս նրան իմ պաւլապման ժամերի տէրը լինել, և իմ գրասենեակը իւր համար մի առեւտրական կոնտոր դարձնել...

Աւելցրէք դորա վրա նորա գրեւացաւը, որի զօրութեամբ նա հաւաքին կոմպլիացիաներ պատրաստելու և ձեր առաջ դնելու ընդունակութիւնն ունէր—մեծագոյն մասամբ մերժած լինելու գրական արժողութեամբ: Բայց որքան էլ մերժէք, աչնու ամենաչնչ իբր խմբագիր՝ կարդալ պէտք էր և դեռ դատողութիւնների մէջ մտնել հետը: Չէ որ նա, իւր կարծիքով, մի սովորական աշխատակից չէր, այլ դեֆիցիտ ծածկող աշխատակից...

Մի խօսքով, հէնց որ ընկերս ըստ պալմանի հրատարակչական ընկեր դարձաւ, փոխանակ ըստ պալմանի իւր գրամական մասը կառավարելու—սկսեց մի աչնպիսի անսպասելի դեր խաղացնել իրան, որից ես պէտք է արդէն պաշտպանւէի և շարունակ պաշտպանւէի: Այլ պաշտպանւում էի, չթող տալով որ և է ոտնձգութիւն ընկերոջս կողմից. բայց աչդ պաշտպանւելու ինձ ամեն օր ամբողջ ժամեր էին նրստում և արիւնխառնութիւն...

Բայց նա երեւի մտադիր չէր ետ կանգնելու, որովհետեւ չէր երևում թէ իւր ատուում լինէր, չաւագոյն ապացուցը աչդ բանի նա տւեց նրանով, որ հոկտեմբերի 14-ին, 1893 թ. նա ինձ նամակով առաջարկեց որ պալմանը քանդենք պալմանաժամից առաջ:

Դորանով սկսում է բաժանման պատմութիւնը, որ սակաչն շատ շուտ վերջացրի, չորս-հինգ օրում, աչն է մինչ հոկտեմբերի 18-ը:

Ես անչարմար եմ գտնում աչդ նամակը ամբողջապէս առաջ բերելը: Բայց միայն մի բան չի կարելի չըլիշել, աչդ աչն է, որ նա, պալմանաժամից առաջ հեռանալու համար, ոչ միայն ղիտաւորութիւն չի չափնում ինձ որ և է բաւարարութիւն տալու, այլ դեռ միտք է չափնում թէ գուցէ ես իրա՝ Վարդազարեանցի՝ օգտին տուգանք տամ:

Ընթերցողը կը զարմանայ, բայց իմ նախկին կոմպանիոնի համար զարմանալու բան չկա՞յ աշխարհումս: Ահա նորա տողերը:

«Ինչ ասել կ'ուզի որ 25000 ռուբլու տուգանքի մասին ինձանից չօգուտ Ձեր խօսք անգամ չի կարող լինել, ալլ գուցէ ընդհակառակը իմ օգուտն լինի Ձեզանից»:

Նկատեցէք, որ նորանից ես տուգանք պահանջելու մասին խօսք չեմ ունեցել և առհասարակ բաժանւելու մասին երբէք խօսք չէր եղել մեր մէջ. և այդ տողերը նա գրում է հէնց նոյն նամակում, ուր նա առաջին անգամ բաժանւելու առաջարկն է անում ինձ:

Նորա այդ զարմանալի տողերը ես տրամադիր էի պատկէս թարգմանելու, թէ «որովհետեւ ես, Վարդազարեանցս, շարունակ ձեր զահէն կը տանեմ, ալլ պատճառով, իմ պէս անլարմար ընկերից ազատւելու համար՝ տուգանք վճարեցէք որ ես ռադ լինեմ»:

Միք մոռանալ, որ ալլ մարդը, որ բաժանման առաջարկութիւնն անելիս ոչ միայն միտք չի ունեցել որ և է բաւարարութիւն տալու ինձ պալմանը պատուելու համար, ալլ դեռ առաջարկութիւն էլ էր անում որ ես նրան՝ պալման քանդել առաջարկողին՝ բաւարարութիւն տամ, փող տամ, հասկանում էք—ալլ նոյն մարդն է, որ չետոյ արնքան աղմուկ պիտի հանէր «Մշակ»-ում թէ ինչու ես «Մուրճ»-ի № 1-ի առաջնորդը չօգուտումս, ալլպէս ասած՝ շնորհակալութիւններ չեմ չափեն Նորա ինձ իբր թէ չետոյ տւած բաւարարութիւնների համար...

Ես պատասխանեցի նրան որ թող նամակներով իրար հետ բանակցենք և բաժանւենք՝ երբ համաձայնութիւն կը կապանայ: Եւ ես իմ կողմից դնում էի իմ պալմանները: Բայց նա ուղեց ալլպէս՝ բաժանւել վկաների առաջ, Եւ ես համաձայնեցի:

Եւ ահա մենք ունեցանք խօսակցութիւն վկաների առաջ հոկտ. 16-ին և 18-ին: Առաջնում նորա հարցմունքին թէ ինչ պալմանով ես կը համաձայնիմ որ ազատեմ նորան պալմանի պարտաւորութիւններից, ես պատասխանեցի առաջարկով որ «Մուրճ»-ի 1894 թւականի դեֆիցիտի համար երաշխաւոր լինի (կամ կանխիկ դրամ տալ) բաց միայն մինչ 1500 ռուբլու, հետեապէս ետ ստանալ մնացորդը եթէ դեֆիցիտը պակաս լինի, իսկ աւելիին համար նա պատասխանատու չլինի:

Ներկալ եղողներից նոքա, ում կարող էին թանգ լինել «Մուրճ»-ի չահերը, ինձ վկայեցին պահանջիս չափաւորութիւնը:

Վկաներն էլ ինքը պալման քանդել ուզողն էր հրաւիրել, ահա նոքա՝ պ. պ. Անադչեան Զ., Բալաղեան Սամուէլ, Բաշինջաղեան Գէորգ, Բարխուդարեան Յովհաննէս, Բարխուդարեան Արշակը (որ մինչ վերջ չմնաց), Թառապեան Սեդրակ, Վարդանեան Գրիգոր—պ. Զ. Թ.-ցի տանը:

Պ. Վարդազարեանցը խոստացաւ պատասխանել հետեւեալ անգամ: Եւ ալլ հետեւեալ անգամաւ ժողովում, ուր ներկալ էին վերովիշեալները, բացի երկրորդից և վեցերորդից, նա չափեց թէ չի ընդունում իր

առաջարկը: «Այն ժամանակ ես չալտարարեցի ամենքի ներկայութեամբ, թէ, որ ալդպէս է, տէք ինձ «Մուրճ»-երը և ես այլ ես ձեզնից ոչինչ չեմ պահանջում, ոչ տուգանք, ոչ որ և է այլ ապահովութիւն: Գորանով և վերջ էր տրւած մեր համաձայնութեանը:

Փառաւոր կերպով իմ ալդ չալտարարութիւնը անելուց լետով խնդրեցի թուղթ ու գրել՝ աչս մեր բաժանման արձանագրութիւնը կազմելու համար: Եւ ահա իմ ալդ համարձակ չալտարարութիւնից տպւած վկաներից միայն քաշելով՝ իմ նախկին նոտարտկան ընկերը մի փոքր խղճի խալթոց զգաց և երեւի ինձնից լետ չմնալու համար՝ բարուք դատեց ասելու թէ զեղջում է իմ պարտքից (3500 ռ.) 1500 ռուբլի, թողնելով 2000 ռուբլի վճարելի ըստ հին պայմանի՝ 1895-ին ղեկեմբերից մինչև 1899 թ. իւր տոկոսներով: Ես ընդունեցի ալդ, բաց ոչ իբր բաւարարութիւն, որովհետեւ ես վճեւ էի ազատել նորանից նաև առանց կուպէկ պահանջելու, ինչպէս վերը բացատրեցի: Նա կարող էր իմ պարտքից նաև ոչինչ չզեղջել—և ահա ամենալաւ մեր բաժանումը կատարւած-պրծած էր: Իսկ որ նա ապագայ պարտքերիցս զեղջ է արել, նորան ալդ բանի համար ոչ միայն հարկադրող ալ և խնդրող կամ առաջարկող չկար և ալդ զեղջը բնաւ չի կարող բաւարարութիւն, աչս էլ՝ լիովին բաւարարութիւն համարել իմ սկզբում նրան արած առաջարկին:

Որ անցքը ալդպէս է պատահել, դորան պատրաստ են վկայել վկաներից նոքա, որոնք հակաճառողիս պարծենկոտ նամակները «Մշակ»-ում կարդալով՝ ինձ մօտ եղել են—պ. պ. Գրիգոր Վարդանեան և Գէորգ Բաշինջաղեան:

Ես դիտաւորութիւն չեմ ունեցել աչս գործը հրապարակ հանելու, բաց նախկին ընկերս մամուլի մէջ չանդգնել է պնդել թէ իբր իմ «համաձայնութիւնը ձեռք բերելու համար նա ինձ լիովին բաւարարութիւն է տւել նաև 1894 թւականի համար»: Եւ որովհետեւ նրա ասելով («Մշակ» № 22) ալդ բաւարարութիւնը կապացել է ի միջի ալդոց 1500 ռուբլի պարտքիցս զեղջելում, դուրս է գալիս որ իմ համաձայնութիւնը իբր թէ նա ձեռք է բերել զոհաբերութիւններ անելով: Արդ, ես ասում եմ որ ես իմ համաձայնութիւնը տւել եմ որ անչարմար ընկերս ինձնից հեռանալ առանց պահանջելու ոչ ապահովութիւն 1894 թւականի ղեֆիցիտի համար, ոչ տուգանք և ոչ որ և է կուպէկ զեղջ իմ պարտքիցս: Ինձ համար միակ բաւարարութիւն կարող էր լինել՝ 1894 թւականի ղեֆիցիտի դէմ «Մուրճ»-ը ապահովելը—մի բան, որին չը համաձայնեց իմ նախկին ընկերը, թէև ինձնից էր կախած հարկադրել նրան չարունակել պայմանով գործելը և դորանով տուժել տալ նրան ոչ միայն 1500 ռ. կամ պակաս, ալ 2000, 3000: ռուբլի Բաց ես չպնդեցի իմ սկզբնական առաջարկիս վրա՝ միմիայն նրա համար որ ալ և ալդպիսի անչարմար

կոմպանիոն չունենամ։ Ինձ համար ակներև էր որ նորա ընկերութիւնը թէկուզ միայն եւ մի տարող՝ փնասակար կը լինէր «Մուրճ»-ի համար, և աւելի լաւ համարեցի անապահով վիճակի ենթարկել ինքս իմ «Մուրճ»-ով քան ալրպիսի հարեանութիւն շարունակել տանել։

Մի հարց եւ աւելորդ չէ. ալդ ինչպէս պատահեց որ պայման քանդել ուզողը նամակով ինձնից բաւարարութիւն էր պահանջում, իսկ չետու, առանց իմ պահանջման, ինքն էր ինձ զիջանում պարտքիցս մի մաս զեղջելով։ Շատ պարզ է լուծուած ալս ինչդիրը. երբ նա միայն իւր սեփական խղճով էր գործում—նա մտադիր էր ինձ սնանկացնել. իսկ երբ ալդ նոյն խիղճը հինգ հոգի վկաների առաջ պիտի արտապատէր—նա ալ երգ սկսկեց երգել—թէն ալդ երգն էլ իմ ուզածը չէր։ Եւ դորա համար է, ալդ տեսակ խղճմտանք ունենալու համար է, որ նա ինձնից ալսօր պահանջ է անում որ խոստովանեմ նորա մեծահոգութիւնը...

Թէն ալս բոլոր իրողութիւնների հանրածանօթ դարձնելը միայն պատիւ կարող էր բերել ինձ, բայց եւ աչնու ամենաչնիւ չուզեցի ղբաղեցնել հասարակութիւնը մի ալսպիսի ներքին խնդրով։ Ահա ինչու ես, «Մուրճ»-ի շունար ամսի տետրում, առանց մտնելու մեր նախկին ընկերութեան լուծելու և բաժանման ակտի ընդհանուրին չվերաբերող մանրամասնութիւնների մէջ, հարկ դատեցի դիմել հասարակութեանը, լալտնելով միայն որ 1894 թւականի համար «Մուրճ»-ը ալ ապահովութիւն չունի, քան ինչ կարող է տալ բաժանորդագրութիւնը։ Հեռաւոր շրջաններում, իրօք կարող էին կարծել թէ «Մուրճ»-ը ապահոված է նախկին նոտարական կոմպանիոնի երաշխաւորութիւնով. եւ ուրեմն պարտաւոր էի ասելու, որ երեք տարով կապած պայմանը ալ եւ գոյութիւն չունի 1894 թւականի համար. եւ լալտեցի թէ ալդ պայմանը, որ կապած էր երեք տարով, տեեց միայն երկու տարի, «ցանկութեամբ իմ նախկին ընկերոջ, որ կրում էր հրատարակիչ անունը, և իմ համաձայնութեամբ»։ Բայց անհրաժեշտ էր աւելցնել որ ալդ համաձայնութիւնով «Մուրճ»-ը ապահոված չէ 1894 թւականի դեփիցիտից։

Ինձ և «Մուրճ»-ի ընթերցողների և համակրողների համար հասարակական կարեւորութիւն ունեցողը միմիայն ալդ հանգամանքն էր և ոչ թէ աչն թէ «Մուրճ» ից դուրս մենք ինչ մասնաւոր հաշիւներ ունենք իրար հետ։ Որ եւ վարդադարեանցին փող եմ պարտ 1896—99 թւականներին վճարելի—դա ում ինչ գործն է. եւ փող պարտ եմ ոչ միայն վարդադարեանցին, ալ և ուրիշներին—նոյն իսկ միայն «Մուրճ»-ի շնորհիւ. իսկ իմ նախկին նոտարական կոմպանիոնը ալսօր անպատճառ ուզում է ի լուր ամենքին լալտնել թէ եւ նրան փող եմ պարտ, լուրթեան տալով

ալն, որ հէնց գլխաւորապէս ալդ պարտքի շնորհիւն է, որ նա արժանացաւ ինձ ընկեր վոչելու, և անպատճառ ուզում է չալտնել թէ նա իմ պարտքիցս մի մաս զեղջիւ է։ Եւ բաւական չէ որ մի մասնաւոր դրամական խնդիր նա ալսօր հրապարակ է դուրս բերում, ալ և Վարդապետեանցը աշխատում է խարդախել գործի էութիւնը, հակառակ ճշմարտութեան պնդելով թէ նա ալդ զեղջը արել է իբր թէ նրա համար որ ես համաձայնութիւն տամ մեր միջի պայմանը քանդելուն։ Թէն եթէ ես աղպիտի մի զեղջ պահանջած էլ լինէի, դա կը լինէր մի շատ չափաւոր պահանջ, բայց ինչու դալ ու տուտ ասել։ Ես արդէն պատմեցի թէ երբ նա իմ առաջարկս՝ «Մուրճը» 1894 թւականի դեֆիցիտից ապահովելու նկատմամբ՝ չընդունեց, ևս չալտնեցի թէ ալ ևս ոչ ինչ դրամական բաւարարութիւն չեմ ուզում նրանից և որ նա, ես տալով ինձ մի ալն «Մուրճ»-ի աւելորդ օրինակները, ալս ուհետեւ ազատ է։ Վարդապետեանցը կարող էր իմ պարտքիցս որ և է մաս զեղջիւ կամ չզեղջիւ—ալդ միենոյնն էր մեր համաձայնութեան համար, որը արդէն կապացրած էր առանց ալդ զեղջիւ, և առանց որ ես գիտեցած լինէի թէ նա մտադրութիւն ունէր աղպիտի մի զեղջ անելու։ Ես ձեր արած զեղջի մասին վիշտակութիւն չեմ արել «Մուրճ» ի իմ առաջնորդող լօղածի մէջ, գտնելով աղպիտի վիշտակութիւն ոչ իւր տեղում և իմ շօշափած խնդրին չվերաբերող։ Իսկ դուք ինչով էք արդարանում որ իմ մասնաւոր դրամական գործերը հրապարակ էք հանում, ալն էլ խարդախելով պատմութիւնը։ Ինչո՞ւ էք ստաբար պնդում իբր թէ ես ձեզնից պարտքի զեղջը պահանջած լինեմ և ալն էլ իբր գին իմ համաձայնութեան՝ պայմանը քանդելու համար։

Եթէ սպեքան մեծ փափագ ունէք մեր անցած գործերի մասին հրապարակով խօսելու, ինչո՞ւ չէք խոստովանում որ, միայն թէ ձեզ նման նոտարական ընկերից ազատւեմ՝ վճռողական լոպէին ես ձեզնից ոչ մի դրամական բաւարարութիւն չեմ պահանջել։

Վկաների առաջ դուք համարձակութիւն չունեցաք կրկնել ալն սպառնալիքը որ ինձ նամակով անում էիք։ Եթէ դուք որ և է լաւ բան արել էք միմիայն վկաների շնորհիւ—պատիւը ձեզ չի կարող հասնել, պարոն։ Աղպիտիները գոնէ պէտք է խելք բանեցնեն իրանց լեզուն կարճ պահելու, իսկ դուք ընդհակառակը երկարացնում էք։

Մի բնորոշ մանրամասնութիւն։ Վկաների առաջ հօկտ. 16-ին 1893 ես առաջարկել էի հեռանալ ցանկացող նոտարական ընկերից մինչ 1500 ռուբլու երաշխատութիւն տալ 1894 թւականի համար։ Իմ ալդ առաջարկը նա մերժեց 18-ին հօկտ. նոյնպէս վկաների առաջ։ Պատճառը նա ալսպէս պարզեց, թէ իբր եթէ նա 1894 թւականի «Մուրճ»-ի դեֆիցիտը իւր վրայ առնելու լինի—էլ ինչու է ալժմ, 1893 թւականին, բաժանել

ուզում. իբր արդ դէպքում նա օգուտ չի ունենալ բաժանելով: Պարզ է՝ ուրեմն որ պաշմանը նա քանդել էր ուզում շահելու համար, այսինքն չկրելու համար ա՛ն վնասը, որ կարող էր կրել եթէ ըստ պաշմանի ընկեր մնար ինձ մի տարի նա? Եւ իրա համար նպաստաւոր կերպով բաժանելը ապօր նա ուզում է հուշակել իբր «լիուլի բաւարարութիւն»:

Մի ինձ էլ հարցրէք...!

Մի հարցնող լինի թէ ինչն էր դրդում իմ նախկին նոտարական ընկերիս բանակուիւ սկսել ինձ հետ ա՛ն ժամանակ, երբ նորա վրալ չարձակող չկար: Ասել թէ մենք բաժանել ենք պաշմանաժամից առաջ մէկի ցանկութեամբ և միւսի համաձայնութեամբ—չի նշանակում՝ չարձակել. ասել թէ «Մուրճ»-ի ապահովութիւնը միմիայն իւր բաժանողներին թւիցն է կախած—նույնպէս չէր նշանակում չարձակել նախկին ընկերիս վրալ: Իսկ դորանից դուրս բան ես չէի ասել «Մուրճ»-ում: Մի բան կար, ուրեմն, որ նորան դրդում էր ինձ հետ բանակուել, մէջ տեղ գցելով հաշիւների խնդիրներ—ա՛ն էլ ծուռ լուսարանած, մանաւանդ որ դորանով նա լուս ունէր բանակուի բուն նպատակից դուրս՝ հասարակութեան առաջ կամաւոր դոհաւ բերողի անուն վաստակել:

Այո, արդ «մի բանը» կար—և խնդրի ամբողջ ծանրութիւնը հէնց դորա մէջն է: Եւ ոչ միայն խնդրի բուն էութիւնը, այլ և հետաքրքրական կողմը դորա մէջն է, որովհետեւ դորանում խառն է ոչ միայն պ. Վարդապետանցը, այլ նորանից ասելի՝ արդ բանում դեր են կատարում ուրիշները, իմ անձնական չարեկամները, հակառակորդները, թշնամիները: Եւ որովհետեւ դոցա անունը լեզէոն է, կարող էք ուրեմն երեսկայել թէ նոքա ինչ լուսեր են դրած եղել իրար վրալ: Խլել ինձնից «Մուրճ»-ը—մէկ կողմից, վնասել «Մուրճ»-ին—միւս կողմից, ահա թաքուն նպատակները արդ բոլոր խաղերիս թէ ինչպէս են արդ երկու նոյն իսկ իրար հակառակ ցանկութիւնները միացել—դա ևս կը պարզւի ա՛ն բոլորին:

Ես արդէն մի անգամ չիշատակել եմ, որ պ. Վարդապետանցը իւր առաջին դիմումով դէպի ինձ՝ գրաւոր առաջարկել էր որ ես ամբողջապէս իրան ղիջեմ «Մուրճ»-ը, ես դառնալով «գլխաւոր աշխատակից և խորհրդատու», իսկ նա՝ «Խմբագիր-հրատարակիչ»: Առաջարկած էր նաեւ առատ վարձատրութիւն: Ես վերագրել էի արդ առաջարկութիւնը նորա միամտութեանը—և իրօք նա առանց այլ և ալլի արդ առաջարկից լետ կ'սնգնեց, համաձայնելով ինձ հետ կապել միայն երմտական մասի համար: Պաշմանը կապելուց չետոյ ամբողջ ամիսներ չարունակ ես հէնց ա՛նպէս էլ համոզւած էի որ նոտարական ընկերս ինձ միայն դրամով օգնել է ուզում, և որ նա ուրիշ փաւակնութիւններ չունի: Յետոյ բանից դուրս եկաւ որ ես սխալ-

ւած եմ եղել. նա աշխատակցել էր ուզում: Աւելի լաւ, եթէ նորանից պիտանացու աշխատակից դուրս գալ գոնէ թեթեւ բաժինների համար—մտածում էի ես: Բայց նա աչքովս չէ մտածում եղել. նա ոչ միայն ուզում էր աշխատակցել, այլ և մի տեսակ ձայն ունենալ խմբագրութեանս մէջ, որի զօրութեամբ ես հարկադրւած լինեմ տպել «Մուրճ»-ում նաև աֆիսիսի բաներ, որոնց դէմ եմ ես, որոնց ես անհամ եմ համարում կամ ուղղակի վատ ու ֆեասակար: Եւ անա իմ նոտարական ընկերը, հազիւ մի երկու ամիս անցած աֆիսից, երբ «հրատարակիչ» տիտղոս էր սկսել կրել, նորա մի լօղւածի առիթով որ ես իբրև անպէտք բան իրան չեմ էի տւել, սկսում է մեր նոտարական պալմանի մէջ քրքրել տեսնելու համար, չկալ արդեօք որ և է կէտ, որից նա կարողանալ բռնել և ինձ աչքովսով ստիպել տպելու իւր լօղւածը: Քրքրում է և, փոխանակ զարմանալու իւր ալարքի վրայ, փոխանակ խոստովանելու որ ոչ մի իրաւունք չունի իմ խմբագրական գործին միջամտելու, նամակով, մարտի 14-ին 1892 թ. լալտում է թէ «Ես երէկ կարդացի մեր նոտարականը և, խսկն ասած, ճիշդ որ ոչ լւած չգտալ»:

Տեսնելով որ նոտարական պալմանով նա աչքովս իրաւունք չունի, իմ նոտարական ընկերը սկսում է ուրիշ հնարքների գիմել. և նա, նույնպէս նամակներով, սկսում է ինձ համոզցնել թէ իբր նոտարական պալմանից դուրս մեր մէջ պէտք է լինի նաև բարոյական պալման: Եւ ի հարկէ, այդ կեղծ-բարոյական պալմանի զօրութեամբ է, որ նա ուզում էր հիմնել մի դրական իրաւունք՝ «Մուրճ»-ում տպել ինչ իրաքէ՞ր կը տար: Եւ, սպասելով որ ժամանակով «խմբագիր» էլ կը դառնալ, առաջիմ նա սկսում է պահանջել, որ ես նորան իմ «օգնական» ընդունեմ: «Միթէ Դուք, գրում էր նա, կարծում էք որ ես սրանով աղերսում եմ ինձ Ձեր օգնականը դարձնել: Բնաւ.—ես պահանջում եմ ալը»: (Նույն նամակ առ 14 մարտի 1892 թ.):

Աչքովս չանդգնութիւններին ես կարող էի նրան պատասխանել իւր տեղը ցոյց տալով: Ուրիշ կերպ գլուխ դնել հետը անկարելի էր:

Այդ դեռ բաւական չէ: Հրատարակիչ անունը նորան չլացրել էր անբան որ նա սկսել էր արդէն կատարեալ սեփականատէր գգալ, աֆիսէս որ ինչպէս եթէ պալմանական հրատարակիչ չլինէր՝ նա սկսել էր արդէն օդի ամրոցներ կառուցանել և «հրատարակիչ» տիտղոսից եղրականութիւններ դուրս բերել, փոխանակ նոտարական պալմանից եղրականութիւններ դուրս բերելու: Եւ անա նա սկսում է ցաւել որ ինքը խմբագիր չէ, սկսում է ափսոսալ որ իբր թէ նա ինձ զիջել է խմբագրութիւնը, մինչդեռ նա ինձ ոչինչ չէր զիջել, այլ ընդհակառակը միայն ես էի զիջել նրան որոշ իրաւունքներ (փողեր ստանալու)՝ կապւած որոշ (նույնպէս դրամական) պարտաւորութիւնների հետ: Կապիտալիստի

գոռողութիւնը տեսէք թէ որ աստիճանի կարող է հասնել, որ ձեզ զիջած է համարում նոյն իսկ աչն բանը ինչ որ երբէք ունեցած չէ։ Թերթ չէր ունեցել և ոչ էլ զնել էր, խմբագիր էլ չէ եղել, անչափ տեղից եկել-կապուել էր ինձ հետ իմ սեփական գործի վնաս-օգուտի մասին որոշ պայմաններով—և ահա մի քանի ամիսներից չետոյ արդէն սկսում է երեւակաւել թէ նա ինձ զիջել է աչ ու աչն իրաւունքները!!! Մի խօսքով նոտարական ընկերս սկսում է իրան զառանցանքների տալ, մանաւանդ որ նա արդէն իւր գլխում նկարել էր մի աչնպիսի պատկեր հալ ամսագրի խմբագրի, որով լսեցէք՝

«Խմբագիրը պարտաւոր չէ անպատճառ առաջնորդողներ գրել կարողանալ...»

Ergo—ուրեմն... ուրեմն... ընթերցողը ինքը կարող է հարկաւոր եզրակացութիւնն անել, թէ գորանով ինչ էր ուզում ասել իմ նոտարական ընկերս։

Ապալիտով նա դեռ ևս 1892 թւականի սկզբներին ինձ սպառնում էր երբ երեք տարւալ պայմանաժամը կը լրանալ—ինչ նոր պալման է առաջարկելու ինձ։ Եւ ալդ ակնարկի պարզութիւնը լառաջանում էր նրանից, որ նա համոզւած էր թէ ես, ի նկատի ունենալով «Մուրճի» գեֆիցիտները և իմ անձնական անապահովութիւնը՝ անպատճառ կ'ենթարկեմ կապիտալիստի պահանջներին։

Բայց աչն ինչ իմ նոտարական ընկերը մտադիր էր սկզբում միաջն պայմանաժամը լրանալուց չետոյ անել, ալդ նոյնը իմ անձնական հակառակորդները ցանկացան որ անւի պայմանաժամը լրանալուց մի տարի առաջ, որպէս զի ես, իբր անպատրաստ ալդպիսի անախնկալ դէպքի—աւելի ևս հեշտութեամբ ենթարկեմ սպառնացող կապիտալիստի քէֆին։

Մեր բաժանման գործի հէնց սկզբին նոքա պէտք է սակաչն համոզէին որ ես կարող եմ շատ բան ոտի տակ տալ բայց ոչ «Մուրճ» ի պատիւը. և ալդքան խորամանկութեամբ սկսած գործը պէտք է վերջանար առանց որ նոքա իրանց դիտաւորութեանը հասնէին...

Բայց իմ նախկին նոտարական ընկերը քաշողներէ չէր. մեր բաժանելուց չետոյ նա դեռ երես ունեցաւ ինձ մօտ երկու հոգի (մէկը պ. Գ. Վ. ին) ուղարկելու, չափնելու համար որ նա պատրաստ է նոր պայման կապելու։

Չէ որ ախար հէնց դորա համար էր ալդ բոլոր խաղաւանքը սկսւել։ Պորանով էլ շատ լաւ բացատրւում է թէ ինչու պայմանը խախտւելու համար իմ պահանջած երաշխաւորութիւնը 1894 թ.-ի գեֆիցիտի համար նա չուզեց տալ. չէ որ հակառակորդիս նպատակն է եղել զգալ տալ իմ անապահովութիւնը որ ստիպւած լինեմ համաձայնել նոր պայման կապելու...